

Layihənin istiqaməti:

"İctimai və dövlət maraqlarının müdafiəsi"

Dekabrın 21-dən 22-ə keçən gecə Yer kürəsinin şimal yarımkürəsində ilin ən uzun gecəsidir. Həmin vaxt payız fəslini bitir və ölkəmizə qış fəslini daxil olur. Qədim türklər qış fəslini üç yerə bölürdülər:

1. Böyük çillə
2. Kiçik çillə
3. Boz çillə və ya Boz ay

Böyük çillə dekabr ayının 21-dən başlayıb yanvar ayının 30-da bitir. Kiçik çillə yanvar ayının 31-dən başlayıb fevral ayının 19-da bitir. Boz ay isə fevral ayının 20-də başlayıb mart ayının 21-də bitir. İlk çillə, yəni Böyük çillə başlayanda artıq Novruz bayramına üç ay (90 gün) qalmış olur.

Mənbələrdə çillə sözü müxtəlif mənalarda izah olunur. Belə ki, "çehl" sözü ilə bağlı olub 40 rəqəmi ilə də əlaqələndirilsə də, həm də "çillə" sözü türk xalqları arasında çilə çəkmək; "əziyyət", "sıxıntı", "çətinlik", "əzab" mənalarını da ifadə edir. Təsədüfi deyil ki, qışın çətinliklərindən, soyuqdan, şaxtadan, borandan, tufandan, əzab-əziyyətdən qorxmadığını göstərmək üçün əcdadlarımız müxtəlif ayları, mərasimləri yaratmışlar. Bu mərasim və aylar isə qədimdən bugüncədə icra edilməkdədir.

Naxçıvanın qışı çox soyuq, qarlı-boranlı, gecələri ayazlı, tufanlı olur. Ona görə də bu qədim diyarda qış fəslinə ehtiyat ərzaq, azuqə hazırlığı hələ yaydan, payızdan başlayır. Ehtiyat ərzaq məhsullarının hazırlanması və saxlanması qaydaları uzun əsrlər boyu formalaşmış, günümüzdə də gəlib çıxmışdır. Hər bir ailə qışa çatmaq qədər əvvəldən bütün azuqələri alar. Eyni zamanda, bağlardan yetişmiş meyvələr və tımları təmizləyib qurudular, onlardan xüsusi meyvə şirələri, kompotlar, mürəbbələr bişirilər. Bostan-tərəvəz məhsullarından və meyvələrdən hazırlanmış qax (meyvələrin ehtiyat ərzaq məhsulu kimi tədarükünün ən münasib yolu onların qurudulması idi və xalq arasında meyvələrin qurudulmuşu "qax" adlanır - müəl.), qoz, fındıq, badam, kişmiş, innab, yemişan, alça qurusu, ərək tımları, dənli bitkilər, maldarlıq məhsulları, doşab, tutmalar, şorabalar, müalicəvi otlar xüsusi kişələrə yığılaraq, qışa tədarük görülən əsas qida məhsullarıdır. Qatıqdan qurut, pendiri isə ovub motal pendiri hazırlayırlar. Alça qaynadılar, onun şirəsini çıxarıb lavaşa düzəldərlər. Qonşular bir-birinə kömək edərək, üç ay qışı görsün deyər, bir neçə kişə undan əsas azuqə olan lavaş bişirərlər. Qışda xəmir xörəklərinə çox üstünlük verildiyi üçün ərşə də kəsərlər. Mal-qaradan kəsib qovurma hazırlayırlar. Onu da qeyd edim ki, bu azuqələr yüksək dərəcədə soyuqdan və xəstəliklərdən qoruyucu xüsusiyyətə malikdir.

Dekabrın 21-i qış fəslinin ilk günü olan ilk çillənin başladığı gün, yəni Böyük çillə gecəsi Naxçıvanda xüsusilə təmtəraqlı qeyd edilir. Bu bayrama hələ bir neçə gün əvvəldən hazırlıq görülürdü. Evlər təmizlənər, soyuq olmasın deyər, odun, kömür tədarük edilir. Azuqələr, meyvələr, çərəzlər, meyvə şirələri zirzəmilərdən, saxlanılardan çıxarılar, təmizləyib hazırlanar. Qədim türklərin inanclarına görə, bayramın əsas ideyası işığın qaralılıq üzərində simvolik qələbəsidir. Qədim inanclara görə, həmin gecə Xeyirle (Axura Mazda) Şər (Əhrimən) güclü mübarizə aparır. Həmin gün çoxlu qar yağarsa, sonrakı fəsilərdə məhsulun bol olacağını düşünelər. İnanclara görə, bahar öz barını-bərəkətini qışdan alır. Qış nə qədər qarlı olarsa, bahar da bir o qədər bol-bərəkətli, məhsullu olar. Naxçıvanda insanlar Çillə axşamı qarpız kəsmək kimi dedə-baba adət-ənənəsinə bu gün də sadiq qalırlar. Çillə axşamı ailə üzvləri, qohum-əqraba bir yerə yığılar və ilin ən uzun gecəsinə süfrəyə düzülmiş çoxlu meyvə, şirniyyat, quru meyvələr, çərəzlər, meyvə şirələri və əsasən də xəmindən hazırlanmış xörəklərlə qeyd edirlər. Bu gecənin ən əhəmiyyətli atributlarından biri də qarpızdır. Hər bir ailə həmin gecə mütləq bir qarpız kəsməyə çalışır. Bu qarpızı isə hələ bir neçə ay əvvəldən, qarpız mövsümünün sonlarından xüsusilə çillə üçün saxlayırlar. Çillə qarpızı xüsusi növ qarpızdır, qabığı qalın olduğu üçün soyuqda davamlı olur və uzun müddət saxlamaq olur. Onu tayalarda

Çillələr haqqında bilmədiklərimiz

Xalqımızın qış mərasimləri milli mənəviyyatın zənginliyi və qədimlikdən xəbər verir

samanın içərisində və ya zirzəmilərdə saxlayırlar. Çillə axşamı süfrəyə ən sonda qarpız gətirilir və ailənin ağsaqqalı, böyüyü tərəfindən kəsilərək dilimlənir və paylanılır. Əgər çillə üçün bir neçə qarpız saxlanılıbsa, onda onlar kəsilib pay göndərilirdi. Bu ona görə belə edilirdi ki, ola bilsin qohum-əqrabadan, qonşulardan kiminsə çillə qarpızı almağa imkanı çatmasın. Bu adət həm də qohum-əqraba, qonşular arasında mehribanlıq, qohumluq bağlarının möhkəmlənməsinə də göstərir.

Naxçıvanda Çillə bayramı günü nişanlı qızların, təzə gəlinlərin Çillə bayramına da gedirlər. Aparılan xonçalar içərisində çillə qarpızı xüsusi yer tutur. Bu haqda bir bayatı da var:

*Əzizim çillə qarpız,
Düşübdür dilə qarpız.
Yığılıb xonçalara
Gedir yarıqılə qarpız.*

Şərur rayonunda Çillə bayramında nişanlı qızların görüşünə qarpız xonçası aparanda dəstəyəni qırmızı lent bağlanmış bıçaq da qarpızın yanına qoyulur. Qarpız oğlan evindən aparılan həmin bıçaqla kəsilir və sonra bıçaq oğlan evinə qaytarılır. Yeni ailə quran gənclərə isə qızın valideynləri tərəfindən qarpız pay göndərilir.

Şərur rayonunda Çillə axşamı "niyyətət-

Onun coşduğunu gören Böyük çillə deyir:

- Çox da öyünmə. Sən insanları tanıdır-san. Mən qırx günlük ömrümlə bir iş görə bilmədim. Sənin isə cəmi-cümlətəni iyirmi günlük ömrün var. Bu iyirmi gündə heç nə edə bilməzsən. Çünki qabağın yazdır, ömrün də azdır.

Bu zaman Boz ay onlara deyir:

- Siz məni uzaqda görmüsünüz, hə asaram-kəsərim deyirsiniz. Görün mən gedib nələr eləyəcəyəm. Buzları əridəcəyəm, torpağın donunu açacağam, əkinləri, çölləri, yamaqları, ağacları cücedəcəyəm. Bağ-bağçalarda gül-çiçək açdıracağam, kürsüləri sökdürəcəyəm".

Böyük çillədən sonra Kiçik çillə başlayır. İyirmi gün davam etməsinə, ömrünün az olmasına baxmayaraq, daha sərt, güclü şaxtalar olur. Məhz elə buna görə də Kiçik çilləyə xalq arasında "qışın oğlan çağı" da deyilir. Kiçik çillədə hər yer buz bağlayır, günlər qarlı-boranlı keçir.

Naxçıvanda Böyük çillədə olduğu kimi, Kiçik çillədə də bayram keçirilir. Ona Xıdır və yaxud Xıdır Nəbi bayramı deyilir. Bu bayram "qışın oğlan çağında", kiçik çillənin onuncu günü, Novruz bayramından altı həftə qabaq, fevralın ikinci həftəsinin çərşənbə axşamı günü qeyd edilir. Kiçik çillə yanvar ayının 31-dən fevralın 19-a qədər olduğundan Xıdır bayramı əsasən

Əpoş Vəliyev
AMEA Folklor İnstitutu,
Folklor və yazılı ədəbiyyat
şöbəsinin böyük elmi işçisi,
Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

vu-rurlar. Qovurulmuş buğda "qovurğa" adlanır. Sonra onu kirkirədə (dəstərdə) üyüdüb "qovud" adlanan narın hissəsini və "yarma" adlanan digər iri hissəsini ayrı-ayrılıqda qablara tökərlər. Bir qaba şərbət, doşab və üyüdülmüş buğdanın narın hissəsi tökülərək qarışdırılır və qovud hazırlanır. Buğda ilə bərabər badam, küncüt, şabalıd, qoz, noxud, günəbaxan tumu qovrulur, onun içərisinə iyde, innab, kişmiş, mövüz qarışdırılaraq "Xıdır xonçası" hazırlanır. Aş (plov) süzülür, müxtəlif şirniyyat növləri hazırlanır və süfrəyə düzülür. Bayram hamıdan çox uşaqların sevincinə səbəb olur. Hava qaralan kimi onlar qapılara gedib evlərə torba atır, "Xıdır payı" yığırlar. Pay gözləyən uşaqlar aşğidəki misraları söyləyirlər:

*Xıdır xıdır deyirlər,
Xıdırın payını verərlər.
Çatma, çatma, çatmaya,
Çatma yera batmaya.
Xıdır pay verməyən
Ayağı yerə çatmaya.*

Naxçıvanda Xıdır Nəbi günü oğlan evindən nişanlı qızlara, ata evindən isə təzə gəlinlərə Xıdır payı, Xıdır xonçası aparmaq adətini geniş yayılmışdır. Xıdır xonçasının yanında yundan toxunulmuş qış geyimləri də pay aparılır. Qışın ən soyuq, şaxtalı günlərində Xıdır peyğəmbərin şərəfinə mərasim, bayram təşkil etmək, onu çağırmaq qışın çətinliklərindən Xıdırın köməyi ilə xilas olmaq anlamına gəlir. Xıdır Nəbi bayramından sonra artıq Yalançı çərşənbə gəlir. Daha sonra isə Xəbərci çərşənbə və Boz ay gəlir.

Çillələrin sonuncusu Boz ay adlanır. Boz aya Boz çillə, ala çillə də deyilir. Kiçik çillənin sonuncu gündən başlayan Boz çillə Novruz bayramına qədər davam edir. Boz ayda havalar bəzən mülayim, bəzənsə şaxtalı keçir. Ona görə də xalq arasında belə bir deyim var ki, "Boz ay bozara-bozara keçər". Boz aya bəzən Döl ayı da deyilir. Bu ayda mal-qara, qoyun-keçi bala verməyə başlayır. Ona görə də el arasında Boz ay bərəkətli ay sayılır.

Sonda qeyd edim ki, zəngin tarixə malik özünəməxsus ənənə və dəyərlərin yaşadılması mühüm əhəmiyyət kəsb edən məsələlərdən biridir. Milli-mənəvi dəyərlərimizin, eləcə də xalqımızın qədim mərasimlərinin, bayramlarının, adət-ənənələrinin mühafizə edilməsi, qorunub saxlanması və gələcək nəsillərə ötürülməsi vacibdir. Çünki milli adət-ənənələr və qədim mərasimlər hər bir xalqın milli mənəviyyatının zənginliyindən, həmin xalqın tarixinin qədimliyindən xəbər verir.

Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Kültürel İnnovasiya Vəsaitlərinin İnkişafına Dövlət Dəstəyi Fondunun maliyyəsi əsasında hazırlanıb.

mə" adətini də icra edilir. Belə ki, Çillə qarpızının baş tərəfi kəsilərək dörd yerə bölünür. Niyəti tutan şəxs qarpızın kəsilib həmin dörd tikəsini başının üstündən arxaya atır. Əgər ikisi ağ və ikisi də yaşıl olarsa, deməkdir ki, niyyət qəbul ediləcəkdir. Yox əgər hamısı yaşıl və ya üçü yaşıl biri ağ, ya da üçü ağ biri yaşıl olarsa, hesab olunur ki, niyyət baş tutmayacaq. Çillə qarpızının içini tünd qırmızı və ya ağlı qırmızı olması da qışın sərt və ya mülayim keçəcəyinə yozulur. Çillə qarpızının tımlarını toxumluq götürərlər və inanca görə, bu tımlardan gələcək il bol məhsul alınar. Qarpızın qabıqlarından isə mü-rəbbə bişirilər.

Şərur rayonunda çillələr haqda bəzi rəvayətlər də mövcuddur. Onlardan birində deyilir:

"Böyük çillə 40 gün dövrünü sürüb gedir. Yolda Kiçik çillə ilə rastlaşırsınız. Hal-əhvaldan sonra Kiçik çillə soruşur:

- De görüm, bu qırx gündə nə gördün, ney-nədin, işin-gücün nə oldu?

Böyük çillə deyir:

- Mən dolu qazanla üstə gəlmişdim. Sonra tənidləri yandırdım, kürsüləri qurdurdum, küplərin, çuvalların ağzlarını açdırdım.

Kiçik çillə istehza ilə gülüb cavab verir:

- Eh, sən heç nə eləməmişdin ki. Mən göründü nələr eləyəcəyəm, nə tufan qoparacağam. Qazanları ağzı üstə çevirəcəyəm, qarları tənidlərindən salıb küllədən çıxaracağam, küpləri, xaralları boşaldacağam, bütün azuqələri tükəndirib, gedəcəyəm.

fevralın 9-u və ya 10-da, Kiçik çillənin yarı olduğu gündə qeyd edilir. Naxçıvanın bəzi kəndlərində isə Xıdır Nəbi bayramı keçirilir - fevralın 14-ü (15-i) - Xıdırın anadan olduğu gün bayram edilir. Əfsanə və rəvayətlərdə Xıdırın dara düşməsinə kömək etdiyi göstərilir. Azərbaycan folklorunda Xıdır, Xıdır baba və Xıdır Zində ilə bağlı inanclar sayca üstünlük təşkil edir.

Ümumiyyətlə, xalq ədəbiyyatı və yazılı ədəbiyyatda Xıdır Nəbi bayramının adını daşıyan bu mifik obrazla bağlı mübahisəli məsələlər çoxdur. Onun adının Xızır, Xızır İlyas, Xıdır Nəbi, Xıdır baba və Xıdır Zində olması haqda fikirlər müxtəlifdir. Xalq ədəbiyyatında deyilir ki, "Xıdır Nəbi", "Xıdır İlyas" Xızır adlı yaşıl geyimli müqəddəs ruhdur və hər adamın gözüne görünür. Çətin düşən yolçulara kömək edən ilahi qüvvə kimi, o, dastanlarımızda da təsvir olunmuşdur. Professor Pənah Xəlilov yazır: "Folklorumuzda Xızır qədim, xeyirxah və sehrli qüvvədir. Sonralar İslam dini əfsanəsinə qarışmış Xızır İlyas kimi məşhur olmuşdur".

Bir çox türk xalqlarında da bu mifik obrazla bağlı bayram qeyd olunur. Bu bayram Xıdır İlyas və ya Xıdır Nəbi adlandırılır. Kiçik çillənin çıxması münasibətilə keçirilən Xıdır Nəbi bayramı əsasən ölkəmizin Naxçıvan, Tovuz, Qazax və s. bölgələrində müxtəlif adlarla (Xıdır İlyas, Xıdır Zində) keçirilir. Tədqiqatlarda Xıdır Nəbi bir şəxsiyyət olaraq "suyun, külək və havanın himayəçisi" kimi təqdim olunur.

Xıdır Nəbi bayramında buğdanı sacda qo-